

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/08/tomka-bela-miert-tanulmanyozzuk-a-tortenelmet-09-01-02/>

Tomka Béla

Miért tanulmányozzuk a történelmet?

Bevallott és rejtett célok

A történelem kutatása és bemutatása lehet társadalmilag értékes és értéktelen: szolgálhat nemes szándékokat, de célja lehet a manipuláció, a hamis információk, mítoszok terjesztése is. A következőkben azt tekintjük át, hogy milyen fontosabb indítékok állhatnak a történelem tanulmányozása és felhasználása mögött. Ennek során megkülönböztetjük a bevallott és a rejtett célokat. Az előbbieket a történelemmel foglalkozók nyíltan vállalják, míg a másik csoportba tartozó törekvések gyakran leplezve maradnak a közönség előtt, de ettől függetlenül ezek társadalmi jelentősége is nagy lehet.

Aligha van valaki, aki kétségbe vonja a biológia, a kémia vagy a fizika és ezek tanításának szükségességét. Ezek a tudományterületek – sok más diszciplínával együtt – közvetlenül növelhetik jólétünket: a korábbinál hatékonyabb gyógyszerek, jobb telefonok, vagy éppen biztonságosabb gépkocsik előállításához járulhatnak hozzá. Igaz, napjaink természet- és műszaki tudományának jó néhány eljárása és eredménye komoly erkölcsi és gyakorlati dilemmákat vet fel, s a jövőben az ilyen problémák – a génmanipulációtól a környezeti károkig – várhatóan még égetőbbek lesznek. Ezek a veszélyek azonban a társadalom jelentős részében kevésbé tudatosultak, így ezen tudományok művelésének értelmével szemben szkepszis alig érezhető.

A történelem tanulmányozásának eredménye és társadalmi jelentősége korántsem ilyen egyértelmű a közvélemény számára, s ugyanez érvényes általában a humán és társadalomtudományokra. Bizonyára mindenki találkozott már olyan véleményekkel, melyek a történelem kutatását és oktatását haszontalannak minősítették. Ezek szerint hiába tudunk többet a múltról, attól még nem lesz jobb az életünk, vagyis nem leszünk képesek többet fogyasztani, s nem lesz kevesebb a szegény sem. Ráadásul nem csak a hétköznapi emberek, hanem nagy gondolkodók is kétségeiket fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy a történelem ismerete haszonnal jár. Csupán egy ilyen példát említve, Hegel sokat idézett megállapítása szerint „[a] történelem legfőbb tanulsága az, hogy a népek és kormányok soha semmit nem tanultak belőle.”¹ Az is gyakran felmerül, hogy nincs objektív történetírás, hiszen a múltat egyszer így értelmezik, máskor eltérően, éppen az aktuális politikai kurzus érdekeinek megfelelően. A történelemmel való foglalkozás értelmét kétségbe vonó vélemények különösen erősek a mi régióinkban, ahol a közelmúltban jó néhány rezsim valóban erőteljesen befolyásolta a humán és társadalomtudományokat, hogy azok a saját elképzeléseinek megfelelő eredményeket produkáljanak.

Ezzel szemben tapasztalat az, hogy a történelmet szinte minden kultúrában és minden időszakban érdemesnek tartották a tanulmányozásra. Így van ez ma is, amikor változó mértékben és módon, de minden oktatási rendszer közvetít a múltra vonatkozó ismereteket. A történészek szakmai önállóságát tiszteletben tartó demokratikus rendszerekre ez éppúgy

Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet? Bevallott és rejtett célok

érvényes, mint a történelem kutatását és oktatását manipulálni törekvő tekintélyelvű rezsimre. Ez a tény már önmagában is elbizonytalaníthatja a történészi munka hiábavalóságát hangoztatókat. Ehelyett sokkal inkább arról van szó, hogy a történelem tanulmányozása változatos célokkal történhet és eltérő társadalmi funkciókat tölthet be.

Vagyis a történelem kutatása és bemutatása lehet társadalmilag értékes és értéktelen: szolgálhat nemes szándékokat, de célja lehet a manipuláció, a hamis információk, mítoszok terjesztése is. A következőkben azt tekintjük át, hogy milyen fontosabb indítékok állhatnak a történelem tanulmányozása és felhasználása mögött.² Ennek során megkülönböztetjük a bevallott és a rejtett célokat.³ Az előbbieket a történelemmel foglalkozók nyíltan vállalják, míg a másik csoportba tartozó törekvések gyakran leplezve maradnak a közönség előtt, de ettől függetlenül ezek társadalmi jelentősége is nagy lehet.

Bevallott célok

A történészek maguk is jó néhány érvet hangoztatnak arra vonatkozóan, hogy miért szükséges és hasznos a tevékenységük. Ezek között leggyakrabban a következők szerepelnek:

- 1) a történelem tanulmányozása révén információkat nyerhetünk az emberek viselkedéséről és a társadalmak működéséről;
- 2) a múlt szakszerű, tudományos feltárása révén cáfolhatjuk az arra vonatkozó, torz társadalmi önismeretet eredményező mítoszokat;
- 3) a történelem megismerése szükséges a különféle identitások kialakításához;
- 4) a történelem bemutatása hozzájárul a humanisztikus értékek terjedéséhez és az általános műveltség gyarapításához;
- 5) a történelmet tanulmányozók olyan fontos elemzési és más készségekre tesznek szert, melyek segítik őket a szakmai és mindennapi életben való boldogulásban;
- 6) a történelem a szépség forrása.

Az alábbiakban először ezeket a bevallott célokat vesszük sorra.

1. A társadalmak működésének megismerése

A társadalmak működési mechanizmusainak, törvényszerűségeinek megértése nagy gyakorlati jelentőséggel bír, hiszen ezek ismeretében nő a társadalmi problémák hatékony megoldásának az esélye.⁴ Ez is oka annak, hogy egy sor tudomány foglalkozik a társadalmi élet különböző aspektusaival. Közéjük tartozik a szociológia, a politológia vagy a közgazdaságtan, melyek leginkább a jelen vagy a közelmúlt folyamatait vizsgálják. Ha azonban csak ezekre a rövid távú tapasztalatokra támaszkodunk, akkor nyilvánvalóan korlátozzuk a rendelkezésünkre álló információkat. Egy sor társadalmi jelenség ma eleve nem is tanulmányozható. Például a jelenre koncentrálnak nem vizsgálhatók megfelelően a háborúk keletkezésének és lefolyásának körülményei Európában. Márpedig ezek nyilvánvalóan lényeges információk napjaink társadalmi számára, mivel ismeretük esélyt kínál arra, hogy elkerüljük az erőszakos cselekményeket a kontinensen.

A történelem segít kiegészíteni a jellel foglalkozó társadalomtudományok eszköztárát. Ez ugyanis jóval korlátozottabb, mint a természettudományoké, hiszen a társadalmakkal nem lehet kísérletezni, s így utóbbiak kutatói nem tudják magyarázataik érvényességét tesztelni. A történelem erre is kínál egyfajta megoldást, mivel egyfajta laboratóriumként szolgálhat a kutatók számára. Ez tagadhatatlanul nem olyan, mint egy

Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet? Bevallott és rejtett célok

természettudományi labor, hiszen ennek felhasználásával sem lehet kontrollált és megismételhető kísérleteket folytatni. Ellenben hosszú távon meg lehet figyelni azt, hogy bizonyos társadalmi jelenségek mikor következnek be, s maguk milyen következményekkel járnak. Vagyis a történelem ilyen módon is nagy információs bázist kínál ahhoz, hogy megismerjük a társadalmak működését.

Ennek megfelelően, ha a jelen vagy a jövő alakulása érdekel minket, akkor a múltbeli folyamatokat kell tanulmányoznunk, mert azokból erednek. Ha valamilyen társadalmi jelenségnek az okát kívánjuk megfejteni, akkor ehhez elengedhetetlen a múltbeli jelenségek vizsgálata. Esetenként elegendő a közelmúltig visszanyúlni, máskor azonban távolabbra kell visszatekinteni.⁵

Természetesen a történelem ismerete nem feltétlenül eredményezi az észszerű politikai cselekvést, vagyis a társadalmak nem szükségképpen tanulnak a történelemből. Az első világháború szenvedései után sok kortárs vélte úgy, hogy a háború nem ismétlődhet meg, de csalódnuk kellett. Mint látni fogjuk, a történelmet olyan formában is lehet kutatni és tanítani, mely inkább a társadalom manipulációját, s nem a tanulási folyamat előmozdítását célozza.

Mindazonáltal nem ritka az sem, hogy a népek és kormányok képesek voltak megfelelő következtetéseket levonni a negatív történelmi tapasztalatokból, s így megelőzték azok megismétlődését. A közelebbi múltra vonatkozóan a legnyilvánvalóbb ilyen példa a második világháborút követő európai integrációs folyamat, mely eleve „békeprojekt”-ként indult, vagyis azzal a szándékkal határozták el a nyugat-európai országok vezetői az együttműködést, hogy megelőzzék a korábbi évtizedekben-évszázadokban sorozatosan visszatérő háborúkat Európában. Ezt a célt tagadhatatlanul elérték.

A világháborús emlékek halványodásával, vagyis azzal, hogy az újabb generációk már csak hírből ismerik a nagy háborúkat, láthatóan csökken az ellenállás azokkal az eszmékkel szemben, melyek előkészítették a vérontásokat. Mindenekelőtt a nacionalizmus erősödése hozható ezzel összefüggésbe. Ebből következően a történészek egyik fontos feladata az, hogy ébren tartsák a negatív történelmi tapasztalatok, a háborúk és népiirtások emlékét, s ezzel esélyt adjanak arra, hogy azok ne ismétlődjenek meg. Ezzel tagadhatatlanul nagy szolgálatot tesznek saját társadalmuknak.

2. Történelmi mítoszok cáfolása

Mítosznak hagyományosan a múlttól szóló, de hamis, a történelmi valóságot elferdítő elképzeléseket tekintjük. Ez a tényekkel alá nem támasztott elbeszélés az ellenpontját jelenti a történetírói munkának, melynek értelmét éppen az adja, hogy bizonyítékokra épül. Ez persze nem jelenti azt, hogy a történész tévedhetetlen, de azt igen, hogy a történelmi munkában megjelenik az igény a tények feltárására, ami a mítoszból hiányzik.

A történelmi mítoszok igen sokszínűek lehetnek: megjelennek közöttük a népek és egyes társadalmi csoportok eredetére vonatkozó elbeszélések, vagy a történelmi személyek csodálatos képességeiről szóló történetek, s gyakran háborúhoz kapcsolódnak.⁶ A mítoszképzés szabályai szerint a nemzet katonái sohasem szervezetlenség, rossz kiképzés vagy gyávaság miatt szenvednek vereséget, hanem túlerő, árulás, esetleg rossz felszerelés okozza veszteségüket. A háborús mítoszok által közvetített kép alapján a nemzet katonái mindig hősiességek és soha nem követnek el gaztetteket a civil lakossággal szemben, míg az ellenség katonái ezt gyakran megteszik. Nem szükséges hangsúlyozni, hogy ezek az elképzelések nem tükrözik a háborúk valóságát, s azt, hogy a háborúk hétköznapjaira a legkevésbé sem a

Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet? Bevallott és rejtett célok

nemes tettek, hanem az emberi alantasság és brutalitás irányította cselekedetek a jellemzőek.

A mítoszokat nehéz cáfolni, mert azok gyakran az önbecsapás eszközei: azt mondják, amit a közönségük hallani szeretne. Szilárd gyökereket kínálnak, a nemzeti felsőbbrendűség érzetét keltik, s koherenciát, egyértelműséget teremtenek ott, ahol ez nincs meg.⁷ A mítoszok hamis képet közvetítenek a múlttól, s így eltorzítják valóságérzékelésünket. Ezért a történészek már Thuküdidész óta feladatuknak tartják a mítoszok cáfolását. Hangjukat nehezen hallják meg, de csak akkor hasznos a tevékenységük, ha mást mondanak, mint amit a közönség – vagy legalábbis annak egy része – hallani akar. A történelmi tévhitek cáfolata, a mítoszrombolás ma a történelem kutatóinak és oktatóinak különösen nagy jelentőségű feladatává vált, mivel a médiában tömegével jelennek meg olyan vélemények, melyek semmibe veszik a legegyszerűbb történelmi tényeket és összefüggéseket is.

3. Identitás, illetve identitások kialakítása

A történelem tanulmányozása segíthet válaszolni a „ki vagyok én” kérdésre. Mindannyian különböző csoportokhoz tartozunk egyidejűleg, mint például a család, a helyi közösség, a munkahelyi kollektíva, valamely etnikai vagy más kisebbség, a nemzet, az európai társadalmak tágabb közössége. Ezek történetének megismerése segítséget jelent számunkra, hogy kialakítsuk identitásunkat – illetve identitásainkat, hiszen a legtöbb identitás összebékíthető.⁸

A történelem identitásformáló hatása az egyik fontos oka annak, hogy az iskolákban tanítják a történelmet.⁹ A kormányok ugyanis ennek segítségével kívánják erősíteni a nemzeti identitást, hogy növeljék a nemzeti kohéziót és így egyszerűbbé tegyék saját irányítási feladataikat. Ez az önmagában elfogadható törekvés azonban gyakran eltorzul, s a történelem egyoldalú, akár nacionalista szemléletű bemutatásához vezet. Ennek következtében a történelem kutatása és tanítása pusztán politikai propagandaeszközzé válik, s a nemzeti identitás megteremtéséhez ugyan hozzájárul, de nem tudja betölteni más funkcióit. Ráadásul az így kialakított nemzeti identitás is torz lesz, hiszen hamis önképen alapul.

A történelem kutatója és oktatója akkor szolgálja közösségét, ha nem egy elfogult képet propagál, hanem valóban hozzájárul a csoport önismeretéhez. Ez akkor lehetséges, ha a történelem tanulmányozása a szakma szabályai szerint történik, vagyis kiegyensúlyozott és kritikai elemeket is tartalmaz. A nemzet múltjára is érvényes, hogy az oktatásnak nem csak annak pozitív, hanem negatív aspektusait is be kell mutatnia. Ez a társadalom fontos érdeke, hiszen csak megfelelő nemzeti önismerettel lehet elkerülni a tévutakat és a fejlődési zsákutcákat. Ha megismerjük azt, hogy milyen események, döntések, folyamatok vezettek egy nemzeti katasztrófához (pl. háborúhoz), akkor növeljük annak esélyét, hogy az a jövőben ne ismétlődjen meg.

4. Az általános, humanisztikus műveltség gyarapítása és ezzel az erkölcsi érzék fejlesztése

A történelem a morálisan követhető és a humanisztikus szempontból visszataszító cselekedetek hatalmas példatára. Az ilyen minták megismerése mindenkinek segíthet abban, hogy tisztázza saját értékrendjét. Természetesen a cselekedetek megítélése erősen függ attól, hogy az adott társadalomban mi számít erkölcsileg követendőnek és mi nem. Bizonyos történelmi helyzetekben eleve nem egyértelmű, hogy a szereplők a humanisztikus elveknek megfelelő döntést hozták-e meg, s így ezek lehetőséget adnak a történelem

Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet? Bevallott és rejtett célok

tanulmányozójának arra, hogy saját erkölcsi érzékét próbára tegye. Hasonló dilemmákkal regényekben és más irodalmi alkotásokban is találkozhatunk, de életszerűbb és így megtermékenyítőbb lehet, ha valós történelmi események jelentik a kontextust.

Bőven ismerünk azonban olyan múltbeli példákat is, melyek esetében – a humanisztikus elveket mérceként használva – nem kétséges, hogy a cselekvők magatartása miként értékelhető. Az ilyen szituációk tanulmányozása erősítheti az említett értékek érvényesülését a mai társadalomban. Különösen akkor igaz ez, ha nem csak a nagy történelmi személyiségeket – hősöket vagy éppen hírhedt történelmi alakokat – ismerjük meg, hanem a hétköznapi emberek magatartását is, akik szintén példát mutathattak szorgalmukkal, bátorságukkal, vagy éppen azzal, hogy egymással összefogva érték el céljaikat.¹⁰

5. Gondolkodási készségek fejlesztése

A történelem kutatásának és oktatásának hagyományos indítéka a művelt és képzett személyiség kialakításhoz való hozzájárulás.¹¹ Ebbe beletartozik a humanisztikus műveltség már említett alapelveinek elsajátítása, de emellett fontos készségek kialakítása is. A történelem tanulmányozása révén jártasságot szerezhethetünk a rendelkezésünkre álló különböző bizonyítékok értékelésében, s a társadalmi fejlődésre vonatkozó változatos interpretációk érvényességének megállapításában. Ez hozzájárul az absztrakt gondolkodás fejlesztéséhez, továbbá lehetőséget ad olyan, más területeken is alkalmazható képességek elsajátításra, mint az elemzés és szintetizálás igénye, a kifejezőkészség, a gondolatok írásban és szóban való színvonalas közlése. Az említett készségeket természetesen más humán és társadalomtudományok művelése és oktatása is fejleszti, de a gyermekek vagy serdülők igényeihez képest a politikatudomány, a szociológia és más társadalomtudományok meglehetősen specializált ismereteket közvetítenek, gyakran módfelett elvont módon. A társadalom működésére vonatkozó tudás a fiatalabb generációk számára általában könnyebben befogadható, ha történelmi kontextusban jelenik meg.¹²

6. Szórakoztatás

A történelmet sokan pusztán azért tanulmányozzák, mert ez számukra szórakoztató tevékenység és a szépség forrása, vagyis ők örömet lelnek abban, hogy a múltban lezajlott eseményekkel foglalkoznak. Az ismeretterjesztő történelmi kiadványok vásárlóit és olvasóit többnyire nem az motiválja, hogy hasznos módon töltsék idejüket, hanem egyszerűen érdekesnek tartják egy-egy neves történelmi alak életének, vagy egy csata lefolyásának megismerését. Mivel az ilyen ismeretterjesztő kiadványok vagy tévéműsorok általában nagyobb tömegekhez jutnak el, mint a tudományos szakmunkák, így színvonaluknak nagy a jelentősége. Értéküket az határozza meg, hogy képesek-e megbízható ismereteket közvetíteni szórakoztató formában, vagy csak a példányszám és a nézettség növelése a céljuk, s ennek érdekében akár történelmi mítoszokat is terjesztenek és félrevezetik a közönséget. Mint arra már sokan rámutattak, fontos az, hogy az ismeretterjesztő kiadványokat is kiváló történészek írják, s ne tájékozatlan amatőrök tegyék azt – ugyanúgy, ahogyan az egészségügyi tanácsadó könyvek megírását is célszerű orvosokra bízni.¹³

Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet? Bevallott és rejtett célok

A történelem tanulmányozásának rejtett céljai

A múlt bemutatásának lehetnek rejtett céljai is, melyek leggyakrabban a politikai hatalom megszerzésével és megtartásával függnek össze. Nem csupán a történészek, filozófusok, teológusok és más kutatók tartják ugyanis fontosnak a történelmet maguk és a társadalom számára. Mellettük a politikusok is látják a múlt tanulmányozásának jelentőségét, s gyakran kísérletet tesznek arra, hogy azt saját céljaikra használják fel.¹⁴ Mint jeleztük, a különböző közösségeknek szükségük van múltjuk ismeretére identitásuk kialakításához. Főként ezért jelentkezik igény a politika részéről a történelemre vonatkozó ismeretek iránt, hiszen – mint szintén láttuk – ilyen módon azok a közösségek kohézióját is erősíthetik. Mivel a modern politikai rendszerek főként nemzeti keretekben szerveződnek, ezért a politika elsősorban a nemzeti történelem bemutatásának módját kívánja befolyásolni.¹⁵ A nemzeti identitások kialakítása vagy átforgalmazása gyakran tények fabrikálásával, hamis mítoszok kialakításával, s különösen történelmi események és folyamatok jelentőségének eltúlzásával és egyes témák elhanyagolásával történik.¹⁶ Az ilyen manipulációkat a bennük részt vevő politikusok és történészek a XIX. században még meglehetősen nyíltsággal végezték, de ma már nem ismerik el, hiszen akkor csökkenne hatásuk és a közönség is elítélné tevékenységüket. Más esetekben a rejtett törekvések nem ennyire tudatosak, s inkább a történész témaválasztásából, módszertani elfogultságából következnek.

Az írás második részében a történelem tanulmányozásának legfontosabb rejtett céljaival foglalkozunk, melyek

- 1) a politika szolgálata; és
- 2) a jelenlegi viszonyok, vagyis a status quo fenntartása.

1. A politikai hatalom szolgálata, politikai manipuláció

A történetírás politikai eszközként való felhasználása régi jelenség. Ennek leggyakoribb megnyilvánulását a történelmi tények meghamisítása vagy elhallgatása jelenti. Mindez ölthet szélsőséges formát, mint az a náci Németországban történt, ahol a hivatalos történetírás nem csupán Hitlert és rendszerét ábrázolta a német történelem betetőzéseként, hanem az agresszív külpolitikai célokhoz is történelmi érvelést szolgáltatott. A szisztematikus hamisításra szintén közismert példa a sztálini Szovjetunió, ahol a kegyvesztetté vált bolsevikokat – mint Kamenyev és Trockij – még a korábbi Sztálinnal vagy Leninnel közös képeikről is kiretusálták.¹⁷ Más esetekben a célok és a módszerek nem ennyire agresszívek. A dokumentumok nyílt hamisításánál kevésbé tetten érhető a történelmi tények szélesebb nyilvánosságban való megjelenésének, vagy egyenesen a szakmai fórumokon való közlésének megakadályozása. Az ukrán Holodomor évtizedeken keresztül való tabusítása a Szovjetunióban és szatellit államaiban, vagy az első világháború alatti örmény népirtás még ma is tartó tagadása és politikai okokból való száműzése a tankönyvekből számos országban egyaránt ide sorolható.¹⁸

A történelmi kutatás szakmai autonómiájának megsértése előfordul minden korszakban és a legtöbb országban, de az utóbbi évtizedek nyugati demokráciáiban csak elszigetelt ilyen esetekről beszélhetünk. A második világháború utáni francia, brit vagy nyugatnémet politika intézményrendszere, a történetírás szakmai kultúrája és a szakma önvédelmi képessége megakadályozta a közvetlen politikai beavatkozást. Ugyanakkor Kelet-Európában a közelmúltban sem volt ismeretlen a történészek szakmai autonómiájának hiánya. A kommunista országokban ismert módon intézményesült a politika beavatkozása a tudományba, amihez az objektivitás és pártosság egységének doktrínája adott alapot. E

Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet? Bevallott és rejtett célok

felfogás szerint a kommunista pártosság éppen az objektivitás garanciája volt, mert lehetővé tette azt, hogy a tudós a társadalmi totalitást ragadja meg, hiszen a proletariátus érdekei egybeestek a társadalmi fejlődés általános tendenciájával. A rendszerváltozás után a legtöbb kelet-közép-európai országban is kiépültek a szakmai függetlenség jogi és intézményi alapjai az egyetemek és a kutatóintézetek autonómiáját garantáló jogi keretektől kezdve a kutatásfinanszírozás kormányoktól való függetlenségéig. Egyszersmind a szélesebb közvélemény is támogatta ezt a tudományszervezési modellt, ami Magyarországon például megmutatkozott abban is, hogy a felmérések szerint az MTA a közvélemény szemében a leginkább bizalomra érdemesnek tartott intézmény lett a rendszerváltozás után.¹⁹

Az utóbbi években mindez változáson ment keresztül a kelet-közép-európai régió több országában. A politikai döntéshozók ma jóval közvetlenebbül kívánják befolyásolni a történelmi kutatásokat, mint tették a rendszerváltozást követő két évtizedben. A gyakran csupán rejtetten megjelenő érvelés szerint a politikai vezetés a nemzeti, illetve társadalmi érdeket jeleníti meg, melybe beletartozik az elmúlt évtizedekben átalakuló nemzeti identitás erősítése, s ezért ennek elősegítése céljából a kormánynak joga van befolyásolni a tudományos kutatást is. A politika szereplői elsősorban a jelenkortörténetre figyelnek, ennek kutatására próbálnak hatni és ezt próbálják felhasználni céljaikra, mert ettől várják a legtöbb eredményt. Egy példa illusztrálhatja ezt. Magyarországon a közelmúltban a kormány a pénzügyi források radikális átcsoportosításával új jelenkor-történelmi kutatóhelyeket hozott létre. Ezek azonban nem a hazai vagy a nemzetközi kutatói közösség szakmai ellenőrzése alatt állnak, hanem közvetlenül a kormánytól függenek.²⁰ Ezzel párhuzamosan a létező szakmai műhelyek fenntartása fokozatosan megnehezült, aminek jeleként a felsőoktatás költségvetési támogatása 2010 után négy év alatt reálértéken a felére csökkent. Ez az Európában példátlan méretű visszaesés nyilvánvalóan érintette a jelenkor-történettel foglalkozó tanszékeket, intézeteket is. Vagyis a szűkös források elosztása nem a szakmai teljesítmények alapján történik, hanem jelentős mértékben pártpolitika célok határozzák meg azt.

E beavatkozás negatív társadalmi-tudományos következményei egyértelműek: a politikai befolyás torzítja a szakmai teljesítmények értékelését és a politikai napirend határozza meg a témaválasztást a szakmai szempontok helyett. Ha ez tartósan fennmarad, akkor a történetírás és a történelem oktatása nem tudja betölteni fontos társadalmi funkcióit, melyekről az írás első felében volt szó.

2. A status quo fenntartása

A történészek maguk sincsenek mindig teljesen tudatában annak, hogy milyen törekvéseket és társadalmi értékeket erősítenek munkájukkal. Ha a hagyományos, a XIX. században kialakult történetírás által közvetített képet vesszük szemügyre, akkor kitűnik, hogy a múlt kiemelt szereplői a nemzetek, valamint az uralkodók, politikusok, hadvezérek – utóbbiak kevés kivételtől eltekintve mind férfiak. Ennek fontos üzenete van a mai közönség számára is. A hagyományos szemléletű történelmi munkák egyrészt akaratlanul is azt sugallják, hogy a történelem menetét a nemzetek alakítják, melyek úgyszólván ősidők óta léteztek. Ezzel szemben tudjuk azt, hogy a ma ismert nemzetek egyáltalán nem régi képződmények, hiszen Európában nagyjából a XIX. század elejére alakultak ki, más kontinenseken pedig ennél is később formálódtak.

Szintén fontos üzenetet hordoz az, ha a történelemnek csak azokat az aspektusait tárgyaljuk, melyekben döntően férfiak jelennek meg. Egy példával élve: amennyiben a történelem a „dobok és trombiták története” – vagyis a csaták, az ezekhez kapcsolódó

Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet? Bevallott és rejtett célok

személyek és általában a politikai események dominálnak benne –, s elhanyagoljuk a mindennapi élet, a társadalomtörténetet bemutatását, akkor szinte kizárólag férfiak lesznek a történelmi elbeszélés szereplői. A nők ennek megfelelően csupán a változások elszenvedői maradnak, akiknek úgyszólván semmilyen történelmi szerepük nem volt. Ez nyilvánvalóan a múlt hamis képe és erősítheti azoknak a ma is meglévő normáknak a tovább élését, melyek a nők számára passzív társadalmi szerepet szánnak. Így a jelzett történelemszemlélet a jelenlegi társadalmi viszonyok, a status quo konzerválását segítheti elő, jóllehet ez nem feltétlenül célja.

Az ilyen csapdákat mindazonáltal nehéz elkerülniük a történészeknek és a történelem oktatóinak, hiszen – maradva utóbbi példánknál – a történelemnek valóban voltak olyan időszakai, amikor a nők a mainál kevesebb joggal rendelkeztek és a közéletből is teljesen ki voltak szorítva. Ebben az esetben is segíthet azonban a módszertani tudatosság, melynek révén feltárhatjuk esetleges elfogultságainkat és reflektálhatunk ezekre: bemutathatjuk, hogy az általunk választott történelmi perspektíva milyen következményekkel jár a múlt értelmezésére nézve.

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a történelem tanulmányozása fontos társadalmi funkciókat tölt be, s így a történelem kutatói és oktatói munkájuk értelméről meggyőződve, kellő öntudattal tehetik dolgukat. A történetírás ugyanis más tudományokhoz hasonlóan hozzájárulhat a társadalmi jólét növeléséhez, még ha ezt nem is olyan módon teszi, mint a mérnöki diszciplínák vagy éppen az orvostudomány. A történelem információkat nyújt számunkra az emberi társadalmak működéséről, mely nélkülözhetetlen a jelen problémáinak megértéséhez és így hozzájárulhat azok megoldásához. A történelem megismerése segítheti az egyének identitásának formálódását, s ugyanígy bátoríthatja a társadalmak kohézióját és a nemzetek közötti kooperációt. A történelem kutatása és oktatása azonban egyszersmind veszélyeket is hordoz: ha mellőzi a szakmai szabályokat, s politikai célokat szolgál, akkor éppen a nemzetek közötti és a társadalmakon belüli ellentétek elmélyítéséhez vezethet. A nacionalizmus több európai országban látható erősödésével ennek veszélye ma jóval nagyobb, mint akár egy évtizeddel korábban volt.

IRODALOM

- BAETS, Antoon De (2009): *Responsible History*. New York and Oxford: Berghahn Books, 9-39.
- DAHN, Thomas C. (2017): A korszerű történelemtanítás feladatai, nehézségei és kihívásai. *Történelemtanítás*, (LII.) *Új folyam VIII.* 1-2. sz.
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2017/10/thomas-c-dahn-a-korszeru-tortenelemtanitas-feladatai-nehezsegei-es-kihivasai-08-01-04/>
- DÁRDAL Ágnes, F. (2007): A problémaorientált történelemtanítás koncepciója. *Új Pedagógiai Szemle*, 57. évf. 11. sz. 49-59.
- FLORESCANO, Enrique (1994): The Social Function of History. In: *The Social Responsibility of the Historian*. Oxford: Berghahn, *Diogenes*: vol. 168. 41-50.
- GYÁNI Gábor (2016): *A történész mint emlékmű*. Kalligram, Budapest
- GYERTYÁNFY András: Gondolatok történelemtanításunk helyzetéről. *Történelemtanítás*, (XLIX.) *Új folyam V.* (2014) 2-4. sz.

**Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet?
Bevallott és rejtett célok**

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/gyertyanfy-andras-gondolatok-tortenelemtanitasunk-helyzeterol-05-02-03/>

- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1994): *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*. Bd. 1: Die Vernunft in der Geschichte. Hrsg. von Johannes Hoffmeister, Hamburg: Meiner,
http://www.ciando.com/img/books/extract/3787326189_lp.pdf
- HOBBSAWM, Eric J. (1994): *The Historian between the Quest for the Universal and the Quest for Identity*. In: *The Social Responsibility of the Historian*. Oxford: Berghahn, *Diogenes*, vol. 168. 51-64.
- JORDAN, Stefan (2005): *Einführung in das Geschichtsstudium*. Stuttgart: Reclam
- KAPOSI József (2016): A történelemtanítás kihívásai és lehetőségei az új Nemzeti alaptanterv és a kerettantervek alapján. *Történelemtanítás*, (LI.) *Új folyam VII.* 1–2. sz.
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/07/kaposi-jozsef-a-tortenelemtanitas-kihivasai-es-lehetosegei-az-uj-nemzeti-alaptanterv-es-a-kerettantervek-alapjan-07-01-03/>
- KATONA András (2012): A megőrizve változtatás jegyében az új történelem kerettantervekről. *Történelemtanítás*, (XLVII.) *Új folyam III.* 2-4. sz.
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/01/katona-andras-a-megorizve-valtoztat-as-jegyeben-az-uj-tortenelem-kerettantervekről-03-02-09/>
- KELLER Tamás (2013): *Értékek 2013. Bizalom, normakövetés, az állam szerepéről és a demokráciáról alkotott vélemények alakulása Magyarországon*. TÁRKI, Budapest
- KOCKA, Jürgen (1986): *Sozialgeschichte: Begriff – Entwicklung – Probleme*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht
- KOJANITZ László (2015): A diákok gondolkodásának fejlődése a történelemtanulás eredményeként. *Iskolakultúra*, 25. évf. 11. szám. 44-52.
- KOJANITZ László (2014): A kerettanterv változásai – a történetmesélésétől a reflektív történelemszemléletig. *Történelemtanítás*, (XLIX.) *Új folyam V.* 1. sz.
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/04/kojanitz-laszlo-a-kerettanterv-valtozasai-a-tortenetmeselesetol-a-reflektiv-tortenelemszemleletig-05-01-02/>
- MCNEILL, William (1986): *Mythistory, or Truth, Myth, History, and Historians*. *American Historical Review*, vol. 91, no. 1. pp. 1–10.
- SOTHEN, Hans Becker von (2013): *Bild-Legenden Fotos machen Politik: Fälschungen – Fakes – Manipulationen*. Graz: Ares Verlag
- SOUTHGATE, Beverly (2005): *What is History for?* London and New York: Routledge
- STEARNS, Peter (1998): *Why Study History?*
[https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/historical-archives/why-study-history-\(1998\)](https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/historical-archives/why-study-history-(1998))
- TOMKA Béla (2015): A jelenkortörténet kutatása: kinek az eszköze? In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *A történész műhelye*. Komp-Press, Kolozsvár, 227-242.
- TOSH, John (2010): *The Pursuit of History: Aims, Methods, and New Directions in the Study of Modern History*. London: Longman
- WIRTH, Laurent (2000): Facing Misuses of History. In: IGGERS, Georg G. – WIRTH, Laurent (eds.): *Learning and Teaching about the History of Europe in the 20th Century*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 23-56.

**Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet?
Bevallott és rejtett célok**

ABSTRACT

Tomka, Béla

***Why do we study history?
Declared and concealed goals***

The research and presentation of history may be socially valuable as well as worthless: it may serve noble intentions, but its aim may also be to manipulate and to spread false information or myths. In the following, we review important motives that may stand behind the study and use of history. In the course of this, we differentiate between declared and concealed goals. The former are admitted openly by those who deal with history, while the aspirations that belong to the other group are often concealed from the public, but regardless of this, their social significance may be great.

JEGYZETEK

- ¹ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1994): *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*. Bd. 1: Die Vernunft in der Geschichte. Hrsg. von Johannes Hoffmeister, Meiner, Hamburg, 19.; Hasonló véleményekre lásd: TOSH, John (2010): *The Pursuit of History: Aims, Methods, and New Directions in the Study of Modern History*. London: Longman, 27-28.
- ² Ezt a kérdést más megközelítés alapján tárgyalja: DAHN, Thomas C. (2017): A korszerű történelemtanítás feladatai, nehézségei és kihívásai. *Történelemtanítás*, (LII.) *Új folyam VIII.* 1-2. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2017/10/thomas-c-dahn-a-korszeru-tortenelemtanitas-feladatai-neheszsegei-es-kihivasai-08-01-04/> (Utolsó letöltés: 2018. 01. 23.); Az újabb hazai szakirodalomban a tantervek szemszögéből vizsgálja a történelem tanítását: KATONA András (2012): A megőrizve változtatás jegyében az új történelem kerettantervekről. *Történelemtanítás*, (XLVII.) *Új folyam III.* 2-4. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/01/katona-andras-a-megorizve-valtoztat-as-jegyeben-az-uj-tortenelem-kerettantervekr-03-02-09/> (Utolsó letöltés: 2018. 01. 23.); KOJANITZ László (2014): A kerettanterv változásai – a történetmesélésétől a reflektív történelemszemléletig. *Történelemtanítás*, (XLIX.) *Új folyam V.* 1. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/04/kojanitz-laszlo-a-kerettanterv-valtozasai-a-tortenetmesesetol-a-reflektiv-tortenelemszemleletig-05-01-02/> (Utolsó letöltés: 2018. 01. 23.); KAPOSÍ József (2016): A történelemtanítás kihívásai és lehetőségei az új Nemzeti alaptanterv és a kerettantervek alapján. *Történelemtanítás*, (LI.) *Új folyam VII.* 1–2. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/07/kaposi-jozsef-a-tortenelemtanitas-kihivasai-es-lehetosegei-az-uj-nemzeti-alaptanterv-es-a-kerettantervek-alapjan-07-01-03/> (Utolsó letöltés: 2018. 01. 23.)
- ³ SOUTHGATE, Beverly (2005): *What is History for?* London and New York: Routledge, 31-84.
- ⁴ STEARNS, Peter (1998): *Why Study History?* [https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/historical-archives/why-study-history-\(1998\)](https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/historical-archives/why-study-history-(1998)) (Utolsó letöltés: 2015. 04. 25.)
- ⁵ KOCKA, Jürgen (1986): *Sozialgeschichte: Begriff – Entwicklung – Probleme*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 123.
- ⁶ McNEILL, William (1986): Mythstory, or Truth, Myth, History, and Historians. *American Historical Review*, vol. 91, no. 1, 6-9.
- ⁷ SOUTHGATE (2005) 40-49.
- ⁸ JORDAN, Stefan (2005): *Einführung in das Geschichtsstudium*. Stuttgart: Reclam, 40.
- ⁹ STEARNS (1998) 3.

**Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet?
Bevallott és rejtett célok**

¹⁰ Uo.

¹¹ FLORESCANO, Enrique (1994): The Social Function of History. In: *The Social Responsibility of the Historian*. Oxford: Berghahn, *Diogenes*, vol. 168. 41-50.;
SOUTHGATE (2005) 31-58.

¹² A történelem oktatásának e funkciójára a hazai irodalomban lásd: KOJANITZ László (2015): A diákok gondolkodásának fejlődése a történelemtanulás eredményeként. *Iskolakultúra*, 25. évf. 11. szám. 44-52.;
DÁRDAI Ágnes, F. (2007): A problémaorientált történelemtanítás koncepciója. *Új Pedagógiai Szemle*, 57. évf. 11. sz. 49-59.;

GYERTYÁNFY András: Gondolatok történelemtanításunk helyzetéről. *Történelemtanítás*, (XLIX.) Új folyam V. (2014) 2-4. sz.

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/gyertyanfy-andras-gondolatok-tortenelemtanitasunk-helyzeterol-05-02-03/>

(Utolsó letöltés: 2018. 01. 23.)

¹³ TOSH (2010) 49-50.

¹⁴ TOMKA Béla (2015): A jelenkortörténet kutatása: kinek az eszköze? In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A történész műhelye*. Komp-Press, Kolozsvár, 227-242.

¹⁵ HOBBSAWM, Eric J. (1994): The Historian between the Quest for the Universal and the Quest for Identity. In: *The Social Responsibility of the Historian*. Oxford: Berghahn, *Diogenes*: vol. 168. 54-55.

¹⁶ BAETS, Antoon De (2009): *Responsible History*. New York and Oxford: Berghahn Books, 9-39.

¹⁷ SOTHEN, Hans Becker von (2013): *Bild-Legenden Fotos machen Politik: Fälschungen – Fakes – Manipulationen*. Graz: Ares Verlag, 76-81., 104-109.

¹⁸ WIRTH, Laurent (2000): Facing Misuses of History. In: IGGERS, Georg G. – WIRTH, Laurent (eds.): *Learning and Teaching about the History of Europe in the 20th Century*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 23-56.

¹⁹ KELLER Tamás (2013): *Értékek 2013. Bizalom, normakövetés, az állam szerepéről és a demokráciáról alkotott vélemények alakulása Magyarországon*. TÁRKI, Budapest, 14.

²⁰ GYÁNI Gábor (2016): *A történész mint emlékmű*. Kalligram, Budapest, 131.